

Fran Levstik

Fran Levstik se je rodil 1831 v Dolnjih Retjah, slab kilometer izven Velikih Lašč. Že zgodaj je kazal vsa znamenja bistrega, vsestransko nadarjenega dečka. Po triletnem obiskovanju velikolaške šole ga je oče poslal v Ljubljano. Tu je obiskoval dve leti normalko in se pripravil za vstop na gimnazijo. Ker pa je bil deček dobre glave, so ga kot drugošolca sprejeli v Alojzijevišče. Tu je zbudil pozornost zaradi velikega zanimanja za jezik ter odločnega, samozavestnega in ponosnega vedenja. Mladina ga je štela za svojega voditelja.

Levstik je rasel v dobi marčne revolucije. V času, ko se je kmečko ljudstvo potegovalo za odpravo zemljiškega tlačanstva, je tudi njega zajel val velikih narodnih in socialno osvobodilnih idej. Po končani peti šoli mu je ravnatelj Alojzijevišča svetoval, naj zavod zapusti, ker njegovi nazori ne ustrezajo duhovskemu poklicu, za katerega pripravljajo gojence v zavodu.

Le matematika mu ni šla, zaradi nje in očesne bolezni se ni prijavil na maturo, kar je bilo vse življenje usodno. Poglavitni vzrok je bil v njegovem veroučitelju Antonu Globočniku, ki je imel nalogo paziti na svobodomiselne dijake. Kakor je France Prešeren s svojo človeško in umetniško osebnostjo dal dobi svoj pečat, tako je tudi Fran Levstik bil v svojem času središče vse kulturne dejavnosti. Dobo od 1854 do 1887 lahko označujemo, imenujemo Levstikovo dobo, kajti v tem obdobju je Levstik deloval kot pesnik, pripovednik, literarni kritik, jezikoslovec, narodni in politični ideolog, časnikar in še marsikaj. Presojal je vse naše književno, družbeno, politično in javno življenje kot človek, ki je bil tesno povezan s socialnim življenjem kmeta in delavca.

Osnovo za dober slovenski jezik je videl v govoru dolenjskega in notranjskega kmeta; ta dva živita v pokrajini, ki je varno spravljena na sredi slovenskega ozemlja. Slovenskim pisateljem je svetoval, naj se oprimejo pisanja v domači besedi, v domačih mislih, na podlagi življenja, da bi Slovenec videl Slovenca v knjigi, kakor vidi svoj obraz v ogledalu. Svoje nasvete pisateljem je Levstik sklenil z opozorilom: " Čas je, da bi se iz ljudstva zajemalo bolj kakor do zdaj " in z opominom " Učimo se jezika iz ljudstva !"

Levstik je bil velik pisatelj, velik Slovenec, velik politik, velik jezikoslovec. Do zadnjega je ostal zvest načelu, ki ga je zapisal v Tugomerju : " Trd bodi, neizprosen mož jeklen..." Levstik je večkrat sedel z Močilarjem v svojem ljubljenskem kraju pod lipo, ga skrbno poslušal in marsikaj zanimivega izvedel. Užival je v njegovem izražanju, v njegovi melodiji jezika. Zelo rad se je družil in pogovarjal z laškimi fanti, bil je srečen in ponosen, ko je sedel z njimi v kotu za mizo, ponavadi v gostilni pri Drakslerici. Levstik je bil Laščan od nog do glave. Bil je plemenita duša, otročje blagega srca in radodarnih rok. Svoje nazore in prepričanje je zagovarjal odločno, brezobzirno; vsakemu je povedal na vsa usta v obraz, kar je mislil; kadar se je boril, je zgrabil za najostrejšo orožje. Pri Levstiku je bilo vse pristno, izvirno, nič pogretega, ponarejenega, nič sleparskega. Kar je rekel, to je bilo rečeno; kar je postavil, to je stalo. In znal je biti vesel, šaljiv, dovtipen; po otroško naiven in zbadljiv, toda brez hudobnosti...Resnica, zavita v šalo, je bilo tudi Levstikovo umetniško, idejno

estetetsko in kritično vodilo, ki je zraslo z njim v kraju, od koder izhaja.

Najprej je dobil službo domačega učitelja pri okrajnem glavarju Glančniku jeseni leta 1853, sledil je odhod v Olomuc na Moravsko, kjer se je posvetil jezikoslovnim študijem, se naučil češčine. Medtem časom je skušal Levstik izdati svoje pesmi, a je imel spet težave s katehetom Globočnikom, ki jih je označil za pohujšljive. Bile so prepovedane, na svetlo so prišle šele čez dvanajst let. Po vrhu vsega je po Globočnikovi zaslugi odšel iz samostana v Olomucu in odšel na Dunaj. Žal je bil brez sredstev in odšel iz Dunaja peš skozi Graz, Maribor, kjer je zalučal v Dravo zadnji novc in nadaljeval pot do Krškega, kjer se je srečal s sošolcem Aumanom, ki mu je odstopil službo domačega učitelja pri grofu Paceju na gradu Turnu pod Čatežem. Tu je ostal dve leti, se seznanil s Tono, čnooko kmečko lepoticco, hčerko krčmarja in premožnega posestnika Zidarja iz bližnjih Moravč. V jeseni 1857 se je preselil v Ljubljano in se je moral posloviti od ljubljene Tone Zidarjeve; vendar je nanjo še dolgo mislil. Nastale so znamenite Tonine pesmi (Boječnost, Prvi poljub, Toni, Ne jokaj, Zvečer, Otvi, Tiha žalost, Srečni mrak, soneti...)

Aprila 1858 je grof Pace nenadoma odpovedal službo Levstiku v Ljubljani, bil je brez službe in kruha. Odšel je v Spodnje Retje in se nastanil pri svojem prijatelji in sosedu Jožetu Oblaku -Ilijevemu, znanemu čebelarju. Od srede maja do jeseni istega leta mu je s sestrsko ljubeznijo stregla domača hčerka Jerica, zaročenka in kasnejša žena Levstikovega brata Matija v Podgori pri Prečni, kamor se je preselil Levstikov rod. Morda odtod tako vesela, žiuvahna in plodna bera Levstikovih del v letu 1858, saj so tedaj izšli njegovi najiminitnejši spisi, med njimi nesmrtna umetnina, ljudska povest Martin Krpan, izvorna, napisana v duhu preprostega slovenskega človeka z umetniškim okusom. Gre za njegovo najlepše, najpopolnejše literarno delo. Prvotni naslov je bil Krpan z Vrha, ker je za natis v Glasniku pisatelj izpustil pravljčni del, prvega pa predelal, je dal povesti naslov Martin Krpan. Povest Martin Krpan pomeni mejnik v slovenski književnosti, saj se je z njo začelo slovensko umetno pripovedništvo. Tega leta je napisal najdaljše njegovo prozno delo, ki nosi naslov Bučelstvo pod vplivom prijatelja Ilija. V septembru 1858 je šel za domačega učitelja k pesniku Miroslavu Vilharju na grad Kalec blizu Knežaka, kjer je ostal do leta 1861. Tega leta je dobil službo tajnika pri Slovenski čitalnici v Trstu, 1862 je na pobudo Vilharja sodeloval pri izdajanju lista Naprej. Časniško obleko in obliko je dal Fran Levstik. To je bil naš prvi politični list, ki je izhajal do 29. novembra 1863. Žal je državno pravništvo zadušilo prvi slovenski načelni list. Leta 1864 je Levstik postal tajnik Slovenske matice, in zaradi spora s staroslovenci naslednje leto odstopil. Leta 1870 je Josip Stritar povabil Levstika na Dunaj kot sourednika pri ZVONU. Tu je začel izdajati satirični list Pavliha, ki je zaradi ostrosti s sedmo številko propadel.

Levstikova pesem je ponovno oživela ob bolešni ljubezni do Franje Koširjeve. Pisal je pesmi, ki so izraz njegovega mišljenja in čustvovanja ter odmev dnevnih doživetij. Te pesmi se začno s Senčnico, v ljubezni do Franje je nastal venec pesmi: Franjine pesmi. V njih se izraža vsa lestvica Levstikovih ljubezenskih čustev, od priznanja ljubezni do skrajne ljubosumnosti, ko je pesnik posumil v Franjino iskrenost in jo v eni zadnjih pesmi Kaj sem ti storil zavrnil kot " tigrovo krvavo ", ki mu je z nohtmi raztrgala srce.

Od leta 1874 dalje je sodeloval pri Tomšičevem Vrtnu. V njem je priobčeval otroške pesmi z naslovom Otročje igre v pesmicah. V njih se je Levstik v svoji osamelosti poglobil v otroško dušo; nekoliko ga je k temu nagnilo tudi slabo pisanje tedanjih mladinskih pesnikov, ki so mislili, da je za mladino lahko pesniti. Levstikove otroške pesmi so še danes ljube otrokom in so dragocen zglede dobre mladinske pesmi.

Njegova pomembnejša dela so:

Popotovanje od Litije do Čateža. Gre za potopisnokritičen esej, ki je v obliki potopisnega kramljanja razložil svoj literarni načrt za nadaljni razvoj slovenske književnosti. Napake slovenskega pisanja je spis, v katerem očita tedanjim slovenskim pisateljem in novinarjem, da skoraj vsi, ki pišemo, stavimo slovenske besede, mislimo pa le nemško. Po taki poti ne upajmo kmalu izvrstne proze. Vodilna misel dela je: temelj knjižnemu jeziku naj bo kmečka govorica, ki ni pod takim nemškim vplivom kakor govorica izobražencev. S Popotovanjem iz Litije do Čateža, Napakami slovenskega pisanja in Martinom Krpanom je Levstik postavil osnove slovenskemu pripovedništvu: prvi, ki je začel njegov program uresničevati, je bil njegov dolenski rojak Josip Jurčič. Levstik sodi tudi med preroditelje slovenske drame. Že kot dijak je napisal igrice Vodja in sluga ter strašno žaloigro Razbojniki, literarno satiro Ježa na Parnas in leta 1855 šaljivo igro Juntez, ki so jo prvič zaigrali v njegovi režiji in vlogi v gostilni pri Drakslerici v Velikih Laščah. Levstikovo glavno pravilo je bilo: najprej poslušaj narod, kako govori, od njega sprejmi, kar je dobro, potem šele se loti pisanja.

Leta 1875 je Jurčič prinesel Levstiku svojo tragedijo Tugomer zajeto iz življenja Polabskih Slovanov, naj bi jo pregledal in ocenil. Tragedija je bila napisana v prozi; Levstik pa je delo prelil v jamske verze in je poglobitno Jurčičevo osebo Tugomera, ki naj bi bil izdajalec iz zavrnjene ljubezni predelal v "človeka, ki je žrtev lahkovernosti, nepoznavanja ljudi in ideje sporazuma med narodi". Tragedija Tugomer je sad skupnih dramatskih prizadevanj in simbolična podoba Levstikovega boja zoper laž v družbenem življenju.

Levstik je umrl 16. novembra 1887. Pogreb, ki je bil dostojen za velikega pisatelja, je oskrbelo Slovensko pisateljsko društvo. Dve leti kasneje so Levstiku v Velikih Laščah postavili spomenik. Zamislil si ga je in postavil velikolaški podobar Franc Jontez. Slovesnosti s kresovi, ognjemeti, z godbo in s koncerti so trajale dva dni: 11. in 12. avgusta 1889. Odkritja spomenika se je udeležilo nad 40 različnih društev, državni in deželni poslanci, številni doktorji, profesorji, gostje iz Koroške, Dunaja, Češke, nepregledna kolona voz in kočij iz Ljubljane in ostalih krajev. To je bila priložnost, na kateri se je manifestiral slovenstvo v najštevilnejši in najčistejši obliki. Slavnostni govornik je bil pisatelj Janko Kersnik, na banketu je med drugim bil tudi pisatelj Ivan Tavčar. Josip Stritar je ob tej priložnosti pripravil pesem:

Jeklena volja, neupognjen vrat,
prijatelj stanoviten, človek zlat.
V nevihti mož, naprej, pokonci glavo!
Visoko nosil sveto je zastavo...

Leta 1931 ob 100 letnici Levstikovega rojstva slovesnosti niso zaostajale.

Začeli so zadnjo soboto in nedeljo v avgustu. Slavnostni govornik je bil pesnik Oton Župančič, na akademiji v Sokolskem domu pa dr. Anton Slodnjak. V nedeljo popoldne so trg do zadnjega kotička napolnile ljudske množice in zaprle tudi vse stranske rokave. Odkrili so plaketo Frana Levstika na obstoječem spomeniku, ki jo je izdelal kipar Svitoslav Peruzzi. Govorila sta tudi češki pisatelj Frank Wolmann in srbska profesorica Ljubica Jankovičeva. Med mnogimi venci je posebno pozornost vzbudil venec Jugoslovanske ženske zveze; le ta je bil spleten iz rož, nabranih na grobu Franje Koširjeve, velike Levstikove ljubezni. V kulturnem programu je med drugim nastopil 11 letni velikolaški pisatelj Jože Javoršek, ki je recitiral pesem Ubežni kralj (avtor Fran Levstik).

Spomin na Frana Levstika je spominska plošča v Dolnjih Retjah na ostanku zidu rojstne hiše, ohranjen Ilijev kozolec, Močilarjeva lipa v Dolnjih Retjah, spomenik na Levstikovem trgu v Velikih Laščah, spominska soba Frana Levstika v Velikih Laščah, kamnita miza nekdanje gostilne pri Drakslerici na odcepu ceste za Novo vas, stari opuščeni Žafrančkov mlin v Podplanini pri Prilesju, cerkva Sv. Roka nad Srobotnikom tudi osnovna šola Primoža Trubarja hrani kar nekaj zanimivosti iz življenja in dela Frana Levstika.

Martin Krpan in Fran Levstik

Ljudje na Pivškem si že od nekdaj prisvajajo lik Martina Krpana za svojega. Prav gotovo se jim je priljubila podoba tega silnega moža, ki še danes pooseblja pogum, moč, zvitost in hvaležnost. Ta silni mož naj bi živel na Vrhu pri Sveti Trojici, kakor je pisatelj Fran Levstik slišal pripovedovati o njem kmeta Močilarja v Razdrtem »Pri Klinčarju«. V domačih Retjah na Dolenjskem je v mesecu maju 1858 v Ilijevem kozolcu napisal prvo slovensko umetno pripovedko Martin Krpan z Vrha pri Sveti Trojici.

Človek kar vidi pred seboj Martina Krpana, kako s svojo močjo in pogumom reši Dunaj, cesarja in cesarstvo. Izvrstno so upodobljene tudi razmere na cesarskem dvoru, cesar, cesarica, minister Gregor in vsa dvorna gospoda. Čeprav je Martin Krpan rešil državo, bi ga minister Gregor rad dal zapreti zaradi prepovedanega kupčevanja z angleško soljo. Tu se je Levstik obregnil ob kratkovidnost državnikov stare vrste nasproti velikemu, pomembnemu dejanju preprostega človeka. Ne samo da je Martin Krpan priljubljen ljudski junak, je tudi začetek prave pripovedne umetnosti v slovenskem slovstvu.

Ob vsem tem pa je treba povedati, da je Levstik, ki je v življenju doživljal mnogo nasprotovanj in pomanjkanja, prišel za domačega učitelja na grad Kalc k Miroslavu Vilharju šele jeseni 1858. leta, pripovedka pa je izšla julija 1858 v Slovenskem glasniku. To dejstvo pa ne izključuje možnosti, da je bil Levstik na Pivškem kdaj prej in je tu dobil motiv za tihotapca Martina Krpana. Kot podporo tej možnosti bi lahko navedli naslednje:

1. Pivčani so bili v starih časih znani tovarniki (tovorili in tihotapili se med drugim tudi sol) na poti od Trsta v notranje avstrijske dežele.
2. Ena od starih poti iz Pivke v Loško dolino je vodila prav pod hribom Svete Trojice.
3. Poleg razvalin cerkve Svete Trojice so malo pod vrhom še sledi vasice, ki je v urbarjih izpričana kot Vasišče in bi mogla biti Krpanov Vrh.
4. V Prestranku je bila cesarska žrebčarna z obširnimi zemljišči proti Sveti Trojici. Višje gori pa je bil kraj, ki so mu ljudje rekli Pri cesarjevi hoji. Tam naj bi njegova cesarost z Dunaja , utrujena zaradi slabih poti, počivala in tam bi se utegnila kdaj srečati tudi z Martinom Krpanom.
5. Da je Levstik te kraje poznal, še preden je prišel na Kalc za domačega učitelja, priča še navedek v pripovedki sami. Ko se je Krpan poslavljaj z Dunaja, je povedal cesarju, da je ni »take postreške, kakršna je v Razdrtem pri Klinčarju«. Razdrto pa je tudi tu ob poti proti Trstu, pod Nanosom. Vse navedeno je nemara le dovolj, da smemo reči: »Martin Krpan je bil Pivčan. «

Da smo Pivčani res ponosni na svojega ljudskega junaka, dokazujeta tudi grba Občine Pivka in Osnovne šole Pivka, ki vključujeta podobo Martina Krpana. Oba grba sta bila sprejeta leta 1998.